

sociaalbestek

tijdschrift voor werk, inkomen en zorg

Foto: iStock/monkeybusiness images

Thema-artikel Samenlevingsopbouw

Voor wie is al het onderzoek naar communities?

Er is een hausse aan onderzoeken naar communities. Maar veruit de meeste onderzoeksresultaten gaan over de 'systeemwereld' en de gemeenschap heeft er bar weinig aan. Tenzij de onderzoek(saanpak) dienend is aan de ontwikkeling van de gemeenschap en daar deel van uitmaakt. Hoe dat vorm kan krijgen belichten we in dit artikel.

DOOR Joop Hofman en Birgit Oelkers

Weinig winst

Wij vroegen ons af waarom er zoveel onderzoeken naar communities zijn. Is het antropologische nieuwsgierigheid, professionele verkenningsbehoefte, meer gemeenschapsgroei willen mogelijk maken door onderzoek? Wij onderstrepen de

waarde van onderzoek, maar zien tegelijkertijd dat gemeenschappen weinig winst ervaren van al het harde werk in de wijk. Daarom houdt ons, community builders, bezig welk soort onderzoek en welke onderzoeksmethoden gemeenschappen en bewonersinitiatieven dienen én bijdragen aan meer gemeenschapskracht in buurten en wijken.

Met dit artikel willen we bijdragen aan meer communityversterkend onderzoek. Niet vanuit een wetenschappelijk, maar vanuit een alledaags community perspectief, omdat we daarin werken. Onze platte vraag is dan ook: hebben gemeenschappen er wat aan, aan al die onderzoeken? En zo niet, wanneer dan wel? We hopen dat dit artikel niet alleen prikkelt, maar ook aanleiding is om met elkaar in gesprek te gaan en de zoektocht voort te zetten.

Oergedrag

Werken aan gemeenschappen is misschien wel ons sterkste oergedrag. Behoeftes aan veiligheid en bescherming, verlangen naar ontwikkeling en groei, beleving en plezier drijven mensen naar gemeenschapsgedrag. We hebben ons georganiseerd in gemeenschappen, *by nature*. In wederzijdse afhankelijkheid en verbondenheid. Niet uit nood, maar omdat dit het beste werkt.

Community building en gemeenschaps groei zijn een slow food gebeuren, geen plofkip-project.

Het woord 'gemeenschapszin' past daar goed bij. Zin is een verlangen en zingeving een behoefte. In een gemeenschap kunnen mensen in hun eigen behoeften voorzien (zoals gezien en gehoord worden, erbij horen, van betekenis zijn). Dat zorgt tegelijkertijd dat ook de behoeften van anderen worden vervuld. Deze wederzijdse versterking maakt een gemeenschap meer gemeenschap.

Gemeenschappen groeien vooral door in hun gedrag niet efficiënt te zijn, zoals we dat in organisaties gewend zijn. Gemeenschapsontwikkeling gebeurt nooit lineair, er is tijd nodig voor ontmoeting en kennismaking, het opbouwen van relaties en vriendschappen, het ontstaan van onderling vertrouwen en bewustzijn van collectieve kracht. Dat is de basis voor het veranderen van het buurtweefsel. Communities hebben een heel ander ritme dan het organiseren van doelmatige interventies. Community building en gemeenschaps groei zijn een slow food gebeuren, geen plofkip-project.

Maatschappelijke effectiviteit

Gemeenschapskracht produceert wel maatschappelijke effectiviteit. Meer dan we gebruikelijk gewend zijn te zien. Meer zorg, veiligheid, duurzaamheid zijn producten van gemeenschappen. Zorgwetenschappers tonen aan dat leven in een sterke gemeenschap de kans op een goede gezondheid vergroot met 27%^[1] en dat kleine sociale contacten de meest bepalende factor voor een goed en lang leven zijn.^[2]

Het Overlegorgaan voor de Fysieke Leefomgeving meldt in 2022 dat de energietransitie het snelst gaat in gebieden met sterke gemeenschappen.^[3] Het SCP zegt: 'Hoe groter de samenhang tussen burens, hoe veiliger mensen zich voelen.'^[4] De cijfers van overlevenden bij rampen, zoals een hittegolf in Chicago in 1995, bevestigen deze conclusies. De hittegolf kostte in sommige buurten 33 mensen het leven en in andere buurten 3 van de 100.000 inwoners. Het onderzoek^[5] verklaarde dit verschil door de intensere sociale relaties en interacties tussen mensen.

Zeven producten

Hoe meer gemeenschapskracht, hoe meer productie. Professor John McKnight, grondlegger van ABCD, noemt zeven 'producties' van een gemeenschap: gezondheid, veiligheid, duurzaamheid, lokale economie, voedselproductie, opvoeden, zorgen.^[6] De brandstof om te produceren is gemeenschapszin, de manier van ontwikkelen community building. Misschien wat cryptisch maar scherper: het werken aan deze productie werkt niet als je alleen aan deze productie wilt werken, het gaat werken als je werkt aan gemeenschapszin. Daarom moeten we gemeenschapszin als de maat der dingen zien.

ABCD-community building staat momenteel in het brandpunt van de aandacht, met diverse, soms strijdige, interpretaties over wat het is en wat het beoogt. Drie zaken lijken echter onomstreden: vanuit het perspectief van bewoners handelen, denken vanuit assets (aanwezige kwaliteiten) en werken aan bewonersrelaties.

Gemeenschappen hebben andere omstandigheden nodig om te kunnen groeien dan die waaronder projecten of instituties gedijen.

Permanente beweging

Je krijgt niet meer gemeenschapszin als je vooral investeert in productiviteit, inhoudelijke issues of projecten. Gemeenschappen zijn niet centraal te sturen, werken decentraal met als kracht hun autonomie, inclusief eigen groeidynamiek. Een

gemeenschap is voortdurend in verandering. Er is geen moment 0, ze staan nooit stil en zijn nooit 'af'. Nora Bateson, documentairemaker en leiderschapstrainer, zegt het zo: 'A community is never what it is, it's always becoming.' Samengevat: typerend voor gemeenschappen zijn het bewonersperspectief, bestaande kwaliteiten als basis, onderlinge bewonersrelaties, autonomie en permanente beweging. Haal je die eruit, houd je geen gemeenschap over en is van productie geen sprake meer.

Een sterk buurtleven wordt bepaald door de mate van kleine relationele interacties.

Niet professionals, maar gemeenschappen zijn het hart van wat 'de sociale basis' heet. De dorps- en buurtmakers, hun gemeenschappen en initiatieven, verbanden en voorzieningen, bepalen de kracht ervan.[7] Van de beroemde Amerikaans-Canadees publiciste en stadsactiviste Jane Jacobs tot en met de Nederlandse onderzoeker Kees Fortuin[8]: hun werk laat zien dat een sterk buurtleven wordt bepaald door de mate van kleine relationele interacties. Daarmee organiseert een buurt haar 'sociaal vermogen', wat de kracht is van duurzame groei en ontwikkeling.

Regulier onderzoek

Onderzoeken die gemeenschappen willen versterken, moeten passen bij de ontwikkel- en groeiprincipes van een gemeenschap. Anders is het een toevalstreffer als ze voor gemeenschappen iets toevoegen. Voordat je het weet brengen ze schade toe, onkrachten, belasten of stigmatiseren ze gemeenschappen.[9]

We zien twee invalshoeken voor hoe onderzoeken naar communities als verandermotor in buurten en wijken vaak gaan. Ten eerste onderzoek dat zich richt op voortgangs- en verantwoordingsvragen in wijken: meten, monitoren, de mate van efficiëntie van buurtwerk en de bijdragen van gemeenschappen aan beleidsdoelen. Daarnaast zien we onderzoek dat een laag dieper graaft: hoe en waardoor werken gemeenschappen en weten ze zoveel te bereiken. Het eerste type onderzoek wordt gedaan om beter te kunnen sturen, het tweede om te ontrafelen en bewijslast te vinden om communities beter te kunnen snappen.

Ontrafelen en bewijslast

Veel onderzoeken gaan dus over het begrijpen van communities, vanuit de verwondering dat er iets werkt in buurten dat afwijkt van een klassieke, door instanties

geregisseerde aanpak. Deze verbazing is nog steeds actueel, dus gaan veel onderzoeken over bewijslast. Het overgrote deel ervan is bedoeld om externe partijen (van buiten een buurt) te dienen. Gemeenschappen worden leeggevraagd voor institutionele analyses en plannen en zijn instrument voor beleidsdoelstellingen.

Bewoners komen, met hun communities en initiatieven, vaak op de tweede plaats. Het leidt tot een toenemende onderzoeksmoeheid onder bewoners.[10,11] Deze onderzoekersjijver richt zich alleen op het doorgronden en ontleden van gemeenschappen, maar stelt niet de vraag hoe relevant het onderzoek is voor de gemeenschappen en het versterken van de gemeenschapskracht.

Oplossingspotentie

Er is, zoals gezegd, ook een brede waaier om te monitoren en verantwoorden: leefbaarheidsonderzoeken, buurtanalyses, wijkenquêtes, buurtvragenlijsten. Die leiden bijna altijd tot een overzicht van fysieke, economische en sociale tekorten en behoeften. Gedreven door de veronderstelling dat instanties – al dan niet samen met bewoners – daardoor gerichter (effectiever/efficiënter) kunnen werken aan oplossingen. Bewoners zijn dan klant en participant (afhankelijk, reactief, maar met verwachtingen aan anderen), instanties de oplosers (fixer, met interventies en beloftes, zonder echt te weten hoe deze in te lossen en vaak ook niet in staat om dat te doen), met telkens weer het verlangen om bewoners bij de extern bedachte oplossingen te betrekken.[12]

Veel straatgesprekken richten zich niet op het sociale vermogen van bewoners en buurten, maar op 'wat zie ik'-onderwerpen. Foto: iStock/Mihajlo Maricic.

De kracht en het eigen handelingsvermogen van de gemeenschap worden zo buitenspel gezet. Veel straatgesprekken richten zich niet op het sociale vermogen van bewoners en buurten, maar op 'wat zie ik'-onderwerpen. Neem leefbaarheidsenquêtes die de leefbaarheid in kaart willen brengen. Het is daarbij toch minder belangrijk hoe veilig, sociaal, gezond of schoon een buurt is, dan wat het vermogen van een buurt is om hierin te handelen?

Want daar ligt oplossingspotentie. Welke ruimte heeft een buurt voor eigen oplossingen en welke kracht om dit aan te pakken? Wat voor ervaringen, vertrouwen en onderlinge connecties hebben bewoners om samen stappen te zetten? En hoe kunnen instanties daar steun aan bieden? Ben je als onderzoeker niet uit op antwoorden op deze vragen, dan is het onderzoeksresultaat slechts een optelsom en analyse van talloze vraagstukken die spelen. Dan heb je de onmacht helder gemaakt (die is er!), maar niet de verandermacht die er ook is.

Verandermacht

Waar kun je rekening mee houden als je onderzoek wilt doen dat gemeenschappen dient en voedt? Start met de vraag of het onderzoek waardevol is voor gemeenschappen, bewonersinitiatieven of buurten. En handel vanuit uitgangspunten die recht doen aan de eigenheid, autonomie en het (mede)opdrachtgeverschap van gemeenschappen en bewonerscollectieven. We hebben er een aantal op een rij gezet.

De eed van Hippocrates. Elke huisarts moet deze eed afleggen, met daarin de belofte: 'Ik zal aan de patiënt geen schade doen.' Elk onderzoek zou dit, als morele opdracht, in zich moeten dragen: Welke invloed en betekenis heeft mijn onderzoek op de gemeenschap? Schaadt het, gebruikt het of versterkt het de gemeenschap?

Momenteel schaden uitkomsten van onderzoeken de gemeenschapsgroei vaak. Zoals aanbevelingen voor wijkinterventies van buiten de buurt, kortstondige projectaanpakken, gefragmenteerde inzet vanuit beleidsmakers. Zij werken averechts op het eigenaarschap en de zelfstandige groei van gemeenschappen. Op het aanspreken van het vermogen van gemeenschappen en de samenhang van vraagstukken. Er is meer onderzoek nodig dat niet gericht is op het vinden van 'oplossingen', maar op het zichtbaar maken en ontwikkelen van patronen in gemeenschappen die veerkracht, democratie, activisme en verdraagzaamheid in de buurt bevorderen.

Wederkerigheid en samen optrekken met communities. Onderzoeken met of door bewoners zelf, dragen in hoge mate bij aan sterkere gemeenschappen, omdat ze zijn ingebed in hun dagelijks leven. Het zou vanzelfsprekend moeten zijn dat gemeenschappen (mede)opdrachtgevers zijn van onderzoeken over gemeenschappen. Ook als bewoners een rol bij het onderzoek spelen, versterkt dat de gemeenschapskracht. Dat kan zijn als initiator van buurtgesprekken, klankbord of verderbrenger van de onderzoeksuitkomsten.

De coöperatie heeft verschillende pilots gedraaid waarin bewoners lange termijn en tegen betaling meedraiden in een onderzoek.

Laat wederkerigheid en samen optrekken de grondhouding zijn bij de uitvoering van community versterkend onderzoek. Het eenzijdig ophalen van bewonerskennis en het inzetten van bewoners als enquêteurs hoort daar niet bij. Het geeft een scheve machtspositie, waarbij de onderzoeker sturend is en bewoners slechts bronnen en uitvoerenden zijn. Trek je niet samen op, dan zuig je een gemeenschap leeg. Filosoof Jürgen Habermas (grondlegger van de systeem-leefwereld indeling), noemt het zelfs het kolonialiseren van de leefwereld.

De Afrikaander Coöperatie voorkomt dat met een Coöperatief Consultancy Buro: 'We willen een nieuw en democratischer model van onderzoek ontwikkelen. Het is de ambitie van de wijkcoöperatie om naast een lokale diensteneconomie ook een lokale kenniseconomie te ontwikkelen. Om te beginnen met een Coöperatief Consultancy Bureau dat het heft in eigen hand neemt. De afgelopen jaren heeft de coöperatie al verschillende pilots gedraaid waarin bewoners lange termijn en tegen betaling meedraiden in een onderzoek.'^[13]

Meervoudig onderzoeksperspectief. Onderzoek naar communities is vaak uitsluitend gericht op de vraag of en hoe communities effectief en efficiënt bijdragen aan beleidsdoelstellingen. Als onderzoek meer dienend is aan communities, komen andere vragen naar boven en ontstaat een meervoudig onderzoeksperspectief, gericht op proces en inhoud die voor bewoners passend en relevant zijn.

Het vijfjarige onderzoek naar community building en gemeenschappen in Hilversum ZuidWest dat op dit moment loopt onderstreept de noodzaak én waarde van meervoudig kijken. Het is een permanente zoektocht hoe in het onderzoek de eigen

ervaringen en lessen van bewoners en hun gemeenschappen een centrale plek krijgen op een manier die past bij het dagelijkse gemeenschapsleven.[14] Bij de koffie als het ware en bij buurtbijeenkomsten waar bewoners elkaar inspireren. Met elementen zoals een 'Wijkcollectie', waar de verhalen geduid worden voor het onderzoek.[15] Netwerkkarten die samen met bewoners gemaakt worden, die de waarde van toenemende onderlinge relaties zichtbaar en bewust maken. Met in het verschiep onderzoeken in opdracht van initiatiefnemers uit de buurt. Het is geen kant-en-klaar onderzoekspakketje, maar wordt ontwikkeld vanuit het inzicht dat voortschrijdt.

Onderzoeksblik van lineair naar non-lineair. Gemeenschappen zijn niet samengesteld uit punt-tot-punt processen, ze groeien non-lineair. Dit vraagt een andere onderzoeksblik. Grote veranderingen starten meestal klein. Met 'hoi!' zeggen, oploopjes, ontmoetingen en kletspraatjes op straat, niet met overleggen en een projectstructuur. Met pannetjes soep in plaats van een plan. Met op zoek gaan naar krachten in plaats van problemen. Een kleine actie kan grote gevolgen hebben, de grootte van het effect is niet afhankelijk van de grootte van de oorzaak.

Een community is geen optelsom, maar een vermenigvuldiging: er zijn meer verbindingen dan actoren.

Een van de belangrijkste werkende principes bij community building is dat 'van het een het ander komt'. Of zoals onderzoeker Kees Fortuin het treffend zegt: 'De een is de oorzaak van de ander.' En dat dan in het kwadraat. Een community is dus geen optelsom, maar een vermenigvuldiging: er zijn meer verbindingen dan actoren. De (meer)waarde van gemeenschappen zit vooral in de aard van de verbindingen en onderlinge relaties.

Onderzoek vanuit presentie. Om te kunnen zien wat van waarde is en zich non-lineair manifesteert, moet je er als onderzoeker wel zijn. Om vertrouwd te raken met bewoners en hun community builders. Om écht te zien en horen wat er toe doet en wat er in relaties verandert. De professionele afstand-code zit onderzoekers daarbij in de weg en doet het onderzoeksdoel tekort. Lydia van Dinteren, onderzoekster van het Fontys lectoraat Sociale Veerkracht, constateert na een jaar 'onderdompeling' in een Eindhovense wijk: 'Tegen alle verwachtingen in kwam ik erachter dat ze wel degelijk veel samen optrekken en omzien naar elkaar.'[16]

Hier hoort een disclaimer bij: de presentie en het meedoen dat wij hier bedoelen mag niet verward worden met wijkbezoeken door groepen professionals die door de buurt lopen om buurt en mensen te onderzoeken. Hanane Abaydi zegt daar in een LinkedIn-post over: 'Stop ajb met de zogenaamde wijksafari's.... we zien op werkdagen bijna dagelijks groepen mensen wandelend door onze wijken, de bewoners in hun 'natuurlijke habitat' bestuderen. Het is voor ons als bewoners een vernederend, dehumaniserend en intimiderend proces. Mogen wij ook gewoon anonieme bewoners zijn en niet gereduceerd worden tot object voor studie?'[17]

Pas starten met onderzoek als het past bij de gemeenschapontwikkeling. Of er bij een gemeenschap belangstelling is naar onderzoek, hangt af van de fase van gemeenschapontwikkeling. Zijn er al onderlinge verbanden (gegroeid), is er al een community? Zijn bewoners zich bewust van hun collectieve kracht? Voelen bewoners urgentie om in te stappen, als (mede)opdrachtgever of onderzoeker? Het startmoment moet dus passen bij de fase van gemeenschapontwikkeling, wil het van betekenis zijn voor gemeenschappen.

Geen onderzoek zonder collectieve buurtgesprekken. Buurtgesprekken en -sessies over onderzoeksvragen en – uitkomsten tussen bewoners dragen bij aan nieuwe onderlinge verbanden, gezamenlijke inzichten en nieuw handelingsvermogen. De verhalen van bewoners zijn dan het vertrekpunt, het versterken van gemeenschapskracht en handelingsvermogen het doel. Verhalen zijn niet 'anekdotisch', maar bronnen.

De wijkcollectie van Museum Rotterdam organiseert Verhalencafés, waar nieuwe relaties tussen bewoners ontstaan. 'Samen met bewoners, ondernemers en kunstenaars vertalen we de wijkverhalen naar kunstvormen. We organiseren ontmoetingsmomenten om de verhalen met elkaar te delen zoals tijdens VerhalenCafés en VerhalenWandelingen. Of bij het WijkMuseum, een reizend museum door de wijk, gemaakt door, en onder directie van, bewoners zelf.' En ook bij de 'straatbarometer' van onderzoeker Kees Fortuin is het organiseren van buurtgesprekken ingebakken als voorwaarde.[18]

Onderdeel van een leerinfrastructuur van gemeenschappen. Als onderzoeken deel uitmaken van een leerinfrastructuur, of zoals Wijkcoöperatie Afrikaanderwijk het noemt 'een lokale kenniseconomie', wordt het gewoner dat communities zelf initiatiefnemers van onderzoek worden en eraan bijdragen. Dan ontstaat meer gezamenlijkheid en

gelijkwaardigheid en is de waarom-vraag verbonden met de gevoelde urgentie in de community zelf. Dan wordt onderzoek een instrument om gemeenschapskracht te versterken.

Communities kunnen hun ontwikkeling en handelen zelf in beeld brengen, bijvoorbeeld in periodieke Pas op de Plaats-gesprekken, waar het om de impact van gemeenschapskracht en community building gaat voor individuele bewoners, de community en de hele buurt.[19] Een ander voorbeeld is een gesprekstoel ontwikkeld door EnergieSamen, 'die gemeenschappen helpt met bloeien, zichzelf democratisch besturen en stevig voorbereiden op samenwerking met de overheid.'[20]

Institutioneel gedreven onderzoek	Gemeenschap gedreven onderzoek
Externe opdracht en gerichtheid bij doel en analyse	Ook gericht op (meerwaarde voor) buurt
Gericht op vinden of verantwoorden van institutionele oplossingen van buiten de buurt voor problemen in de buurt, met bewoners als mededragers	Gericht op oplossingen en versterken van (bewustzijn van) collectieve kracht en het handelingsvermogen van communities, met instanties als mededragers. Niet alleen gericht op oplossingen, maar ook op het zichtbaar maken en ontwikkelen van patronen die veerkracht, democratie, activisme en verdraagzaamheid in de buurt bevorderen
Onderzoekers hoofdactoren, bewoners en buurt onderzoeksobjecten	Onderzoekers samen met bewoners hoofdactoren
Onderzoeksteam is samengesteld o.b.v. deskundigheid en beschikbaarheid vanuit onderzoeksorganisaties	Onderzoeksteam wordt afgestemd op de buurt/community (samenstelling, cultuur etc.)
Onderzoek vanuit professionele afstandelijkheid	Onderzoek vanuit present zijn en meedoen in de buurt
Detecteren/monitoren en ophalen van informatie uit de buurt	Data, beleving en verhalen verzamelen en delen in de buurt
Individuele lineaire onderzoeksmethoden (enquêtes) en gemodelleerde tweegesprekken, met vragenlijsten	Collectieve vrije gesprekken en onderzoeksmethoden die passen bij het non-lineaire karakter van communities, de cultuur en mores van de buurt en haar bewoners. Met de gesprekken het buurtweefsel versterken: door te ontdekken, delen en nieuw weven van ervaringen en beelden
Onderzoek is instrument voor uitleg en verantwoording. Eenrichtingverkeer Zorgt voor meer kennis over de buurt	Onderzoek is structureel leerinstrument, onderdeel van een leercultuur van een buurt/community. Tweerichtingverkeer Zorgt voor meer inspiratie en samen doen in de buurt
Representativiteit, gebaseerd op getallen in de wijk	Insluiting en diversiteit, gebaseerd op verscheidenheid aan perspectieven en energie in de wijk

Tabel 1. Twee onderzoeksframes

Tot slot

Gemeenschappen gaan opbloeien als onderzoek meer van binnenuit buurten en gemeenschappen zelf wordt georganiseerd, in plaats van als extern gelanceerd project. Als het dienend is aan gemeenschappen en ook tot doel heeft de beweging naar meer gemeenschapskracht te versterken. Niet als instrument voor verantwoording of om externe interventies en methoden te vinden en legitimeren, maar als leer- en ontwikkelinstrument voor gemeenschappen.

Tegelijkertijd kan het net zo verstandig zijn soms gewoon af te zien van onderzoek. Zeker als je de vraag 'Hoe dient het de gemeenschap?' niet kunt beantwoorden. Begin je er wel aan, maak dan vanaf dag één werk van gelijkwaardigheid tussen onderzoekers, als experts van buiten de buurt, en bewoners als experts van het alledaagse en hun buurt. Daar hoort eigenaar- en opdrachtgeverschap van de buurt bij, net als onderzoeksthema's en -methoden die passen bij de mores van en urgentie binnen gemeenschappen. En als je niet kunt bedenken op welke manier het onderzoek bijdraagt aan de gemeenschap, doe het dan niet.

Joop Hofman en Birgit Oelkers zijn community builders en trainers community building.

Noten

1. Gilbert, K. L., Quinn, S. C., Goodman, R. M., Butler, J., & Wallace, J. A meta-analysis of social capital and health: A case for needed research.
2. Holt-Lunstad, J. (2010). Social relationships and mortality risk: A meta-analytic review. *Brigham Young University*.
3. Onderzoek Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving, 2022
4. Oppelaar & Wittebrood. (2007). SCP.
5. www.boekmeter.nl/book/100601
6. McKnight, J., & Russell, C. (2022). *The connected community*.
7. Kolner, C. (2024). *Rechtvaardige preventie*. Universiteit voor Humanistiek.
8. Zelfstandig onderzoeker Kees Fortuin is expert in onderzoeken en onderzoeksmethoden naar de impact van community building, de kracht van communities en het functioneren van communities als ecosystemen. Hij werkt van binnenuit buurten/gemeenschappen en heeft daarvoor verschillende instrumenten en methoden ontwikkeld die buurten en communities

dienen. Zoals een simpele straatbarometer, die bewoners zelf kunnen uitvoeren en erover in gesprek kunnen gaan. Samen met bewoners maakt hij 'Van het een komt het ander'-netwerkkarten, waarop de reikwijdte en betekenis van individuele activiteiten en relaties in de buurt zichtbaar worden en waarmee duidelijk wordt hoe deze onderdeel uitmaken van steeds uitdijende netwerken van mensen, verbanden en verhalen. Ook berekent hij de maatschappelijke winst en -besparingen van maatschappelijke initiatieven.

9. www.volkskrant.nl/wetenschap/in-deze-rotterdamse-wijk-zijn-bewoners-nu-wel-genoeg
10. www.emiopzuid.nl/nieuws-en-verhalen/de-beloofte-aan-de-stad/
11. www.socialevraagstukken.nl/bewoners-aandachtswijken-voelen-zich-klein-gehouden-door-onderzoekers-en-beleidsmakers/
12. www.wijkwijzer.org/kennis/van-polarisatie-naar-verbinding-in-de-wijk-wat-werkt/
13. wijkcooperatie.org/nl/updates/cooperatief_consultancy_buro_van_start/
14. www.versawelzijn.nl/reisverslagen/
15. www.versawelzijn.nl/reisverslag/de-collectie-kerkelanden/
16. www.socialevraagstukken.nl/sociaal-professionals-hebben-beperkte-rol-in-samenlevingsopbouw/
17. (1) Post | LinkedIn
18. abcdoverstegen.nl/zaai-oogst-magazine/ pag 24.
19. www.planenaanpak.nl/doc/pas-op-de-plaatsgesprekken-apk-s-van-buurtgemeenschappen-plan-en-aanpak-dec-2019.pdf
20. academie.energiesamen.nu/academie/publicaties/372/krachttraining-voor-energiegemeenschappen